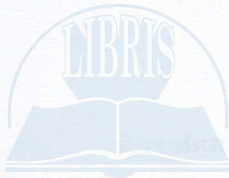

DAN-IONUȚ JULEAN

Spațiul iudaic, un spațiu al comunității

paideia

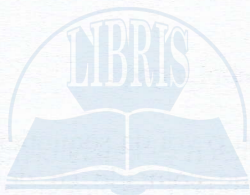

Cuprins

<i>Prefață de Ovidiu Pecican</i>	11
<i>Introducere</i>	15
Spațiul iudaic, un spațiu al comunității	21
1. Geneză spațiului comunitar	25
1.1. Templul	27
1.2. Sinagoga	37
2. Evoluția și organizarea „spațiului comunitar” tradițional	65
2.1. Ghetoul și „cartierul evreiesc”	65
2.2. <i>Shtetl</i> -ul	80
3. Evoluția și organizarea „spațiului comunitar” modern	91
3.1. Diaspora americană. Emergența centrului comunitar modern	91
3.2. Consolidarea comunităților evreiești în Diaspora europeană. Centrul comunitar	136

4. Spațiul comunitar în accepțiune modernă și contemporană	153
4.1. Comunitatea <i>reală</i>	153
4.2. Comunitatea <i>virtuală</i>	159
5. Ideea de comunitate astăzi	165
<i>Bibliografie</i>	175

1. Geneza spațiului comunitar

Primul „act de creație”, conform textului biblic este „facerea lumii și a omului”: „Întru’nceput a făcut Dumnezeu cerul și pământul.” (Facerea 1:1).¹⁵ Astfel, Dumnezeu transcende Totul: există ca „lucru în sine” dinainte de „început” – este Domnul Savaot, adică *suveranul Universului*.¹⁶ Dumnezeu a creat lumea *din nimic*. Cel care exista înainte de început a creat Universul și apoi Omul. La început lumea „ființa” în armonie. Dumnezeu prin *Logosul Creator* a întrupat *lumea oamenilor*: „a sădit un rai în Eden, spre răsărit, și l-a pus acolo pe omul pe care-l zidise” (Facerea 2:8). După potop, Dumnezeu promite

¹⁵ *** , *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului (Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2009 [2001]). În continuare, toate referințele biblice se fac la *Biblia sau Sfânta Scriptură* [versiunea Bartolomeu Valeriu Anania].

¹⁶ *YHWH Sabaot* este numele lui Dumnezeu ca „divinitate războinică”, stăpân al universului, Domn al oștirilor pământești („căpetenie divină a oștilor lui Israel, cărora le garantează victoria”) și cerești, „al aștrilor și al tuturor forțelor cosmice”. Domnul Savaot, unul din numele lui *lahvé*. (*q.v.* nenumăratele pomeniri ale acestui nume în Agheu, Amos, Avacum, Ieremia, Isaia, Maleahi, Miheia, Naum, Osea, 1Regi, 2Regi, 3Regi, 4Regi, Sofonie, Zaharia, 1Paralipomena). *v.* DICREL, *s.v.* „Savaot”.

lui Avram țara Canaanului – „Țara aceasta Eu o voi da seminției tale” (Facerea 12:7), iar împlinirea voinței divine coincide cu destinul (poporului) lui Israel, transpus astăzi în perspectiva mesianică și reclădirea Templului din Ierusalim.¹⁷

Viața în comun își are originea în timpurile Creației. Bazele comunității se formează în timpul Exodului, odată cu peregrinările celor douăsprezece triburi ale lui Israel¹⁸, care, în timp, vor dezvolta sentimentul apartenenței la *un unic popor* (am spune astăzi „caracterul național” – evidențiat prin etnie, religie, limbă, tradiții și istorie comună).¹⁹

¹⁷ Simbol indelebil al *îndeplinirii profeției*: „Fiul omului, ai văzut locul tronului Meu și locul urmei picioarelor Mele, unde numele Meu pe veci va locui în mijlocul casei lui Israel” (Iezechiel 43:7) / „Iar numele cetății, începând din ziua în care va fi isprăvită: Iahvé Şammah, adică «Domnul este acolo»” (Iezechiel 48:35).

¹⁸ Organizarea fiilor lui Israel era sub formă de tabere, dispuse în jurul Cortului mărturiei, după seminții: Iuda, Isahar, Zabulon, Ruben, Simeon, Gad, fiii lui Iosif (Efraim, Manase), Veniamin, Dan, Așer, Neftali și, separat, Leviții (Cahat, Gherșon, Merari).

¹⁹ Cartea „Ieșirea” ilustrează cum fiii lui Iacov, nepotul lui Avraam (semințiile lui Israel), în peregrinările lor, plecând din Egipt spre țara Canaanului, depășesc statutul de grup etnic, formându-se ca un adevărat popor, construindu-și propria identitate, asumându-și un cod de legi divin și însușindu-și un ritual cultic impus de Dumnezeu, prin intermediul lui Moise și al fratelui său Aron. După realizarea Cortului mărturiei va avea loc și un prim recensământ al poporului (prima numărătoare, *v.* Numerele) necesar pentru organizarea oamenilor după anumite reglementări. După nesupunerea întregului popor față de voința Divină, vor urma cei patruzeci de ani de pribegie în pustie, când se va forma *o nouă generație* (simbolul înnoirii și, deci, al adevăratei etnogeneze), care va putea cuceri țara promisă (căzuți în păcat, nici Moise și nici Aron nu aveau să intre în Canaan). Cartea „Numerele” descrie (Numerele 2,3,4,5) rânduirea taberelor fiilor lui Israel – de fapt, organizarea primelor *comunități* în jurul Cortului mărturiei, simbolul prezenței divine a lui Dumnezeu în mijlocul poporului Său: „Și au făcut fiii lui Israel tot ceea ce Domnul îi poruncise lui Moise: așa își așezau taberele în rândurile rânduite, și tot așa porneau, fiecare ținându-se de rudenția sa și de neamul părinților săi.” (Numerele 2:34).

Consolidarea va fi realizată prin edificarea Templului, însă adevăratele principii ale „comunității” evreiești, cultivând valorile moștenite și asigurându-le continuitatea, împreună cu dezvoltarea unui instinct de conservare etno-culturală în spiritul iudaismului, vor fi atinse, abia în Diaspora, prin *centrarea vieții în jurul sinagogilor* și raportarea la respectarea legilor mozaice (cu orice preț), sub îndrumarea rabinilor (atunci când Templul, ca imagine a lui Dumnezeu și casă a „numelui Domnului”, va fi *cel al cuvintelor și rugăciunilor*).

1.1. Templul

Templul reprezintă casa „numelui Domnului”, pe care Dumnezeu avea să o „locuiască”, „în vecii vecilor”. De la prima sa edificare, Templul devine *spațiul cel mai sacru* al evreilor, „imago mundi” și adăpost al puterii cerești, asigurând totodată, pe lângă legătura transcendentală între cer și pământ, ordinea cosmică, dar și lumească: rânduiala vieții – ca principiu ordonator și element focalizator al vieții comunitare, prin intermediul rugăciunii și jertfei. Locul său de *Centru al Lumii*, așezat pe Sion, îi asigura poziția de *centru sacral*, în jurul căruia gravita comunitatea evreiască (poporul Israel). Distrugerea lui a presupus o „decădere” a evreilor de sub protecția sacrului dumnezeiesc – lumea lor s-a fărâmițat, formând Diaspora. Evreii s-au risipit pe tot pământul, având alături, de atunci, pe Dumnezeuul Legii (regăsit în Tora). Așteptând împlinirea destinului, întoarcerea în Țara Sfântă, dar mai ales la Ierusalim, și (re)edificarea Templului ca unic loc sacral, viața evreilor a străbătut aproape două milenii de căutare a binelui, a ceea ce este bun în viață și a adevărului.

Templul. Epicentrul vieții comunitare iudaice. Principiile vieții în comun

Templul din Ierusalim a cunoscut *două faze depline* de construcție și reconstrucție: prima, a Templului lui Solomon cu refacerea din timpul lui Zorobabel și al arhiereului Iosua și a doua, a (re)edificării Templului

de către Irod Antipa – în acest templu, zidit a treia oară, avea să între Mântuitorul. Conform tradiției, Solomon a clădit Templul după planurile regelui David, tatăl său. *Cartea a Treia a Regilor* (3 Regi), descrie amănunțit acest episod. În anul 587 î.Hr., Nabucodonosor cucerește Ierusalimul, prădând și distrugând Templul, poporul lui Israel fiind dus în robia babiloniană. În 538 î.Hr., Cyrus învinge pe babilonieni și permite evreilor să se întoarcă în Ierusalim și să înceapă reconstrucția Templului și a cetății. Templul a fost terminat la cca 515 î.Hr., în timpul domniei lui Darius (*v. Ezdra și Neemia*). Templul lui Zorobabel a rezistat 500 de ani, până în anul 19 î.Hr., când Irod inițiază un nou șantier: Templul lui Irod, amintit și de Josephus Flavius²⁰ – a cărui distrugere (de către romani în anul 70 d.Hr.) a fost descrisă profetic de Iisus (Marcu 13:1-2). Pentru creștini „distrugerea Templului vestește triumful creștinismului” (For Christians, the destruction of the Temple heralds the triumph of Christianity): Iisus devine templu; „noul Ierusalim”, templu divin, opus celui vremelnic, lumesc, făcut și distrus de mâinile oamenilor. În timpul împăraților creștini, esplanada Templului a rămas liberă, până la cucerirea musulmană. Din anul 691, *Domul* sau *Cupola Stâncii* (*Qubbat Al-Sakhra*) acoperă blocul de piatră, despre care creștinii cred că ar fi fost altarul Templului și stâncă pe care Avraam l-a legat pe Isaac pentru a-l sacrifica, iar musulmanii îl consideră locul de înălțare al profetului Mohamed, pentru a se alătura lui Avraam, Moise și Iisus, în ceruri, purtând drept mărturie, până astăzi, amprenta piciorului său. Un fragment, presupus ca aparținând Templului, este Zidul Plângerii, unde, de aproape două mii de ani, evreii deplâng distrugerea Templului.²¹

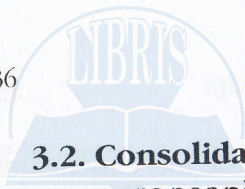
²⁰ Josephus Flavius, *Antiquities of the Jews*, cărțile XV, XVI, trad. William Whiston, 1737, Internet Sacred Text Archive, „Judaism”, „The Works of Flavius Josephus”, <http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm> (accesat 20 august, 2012).

²¹ Simon Goldhill, *The Temple of Jerusalem* (Londra: Profile Books Ltd., 2004), pp. 8-12.

Primul Templu, cel al lui Solomon, este și cel mai important ca semnificație. Deși forma sa materială s-a pierdut, Templul există și trebuie doar recuperat – (re)construit. Căutarea / așteptarea lui întreține „sacral” în viața evreilor. Evreii așteaptă și astăzi împlinirea profeției și a destinului: salvarea divină, întoarcerea în Țara Sfântă și cel de-al treilea templu, venit de la Dumnezeu.

La mijlocul secolului al V-lea î.Hr., populația evreiască („comunitatea”) era structurată în „laici” (popor; fiii lui Israel, grupuri după toponim, dar și sclavi), în proporție de 84%, și „preoțime”, în proporție de 16%. Numărul și puterea preoților au crescut după anul 458/457 î.Hr.²², și, dacă înainte aveau doar un rol secundar, de acum, deveneau o clasă dominantă și cu rol de conducere. Adesea, apartinerea la această clasă nu implica atribuții religioase sau de cult, „preot” fiind frecvent o denumire convențională, nu neapărat cu un înțeles religios strict funcțional. Joel Weinberg definește „comunitatea cetățean-templu”

²² Rămas în exil, în anul 458 î.Hr., Ezdra își „dă seama că reconstruirea templului poate fi o operă caducă dacă nu va fi completată cu reconstruirea lăuntrică a închinătorilor lui”. În urmă cu 57 de ani, în 515 î.Hr., fusese încheiată reconstrucția Templului, sub îndrumarea nobilului Zorobabel și a preotului Iosua, care au condus, un convoi de 50000 de oameni, înapoi spre Ierusalim, după eliberarea din robia babiloniană (538 î.Hr.). Este momentul de renaștere materială, dar și morală și spirituală a lui Israel: „Ezdra pleacă spre Ierusalim în anul 458 î. H. în fruntea unui convoi de proporții reduse și, odată ajuns, începe mai întâi să facă rânduială în viața morală a conaționalilor săi, anulând căsătoriile mixte și îndemnând poporul la pocăință și rugăciune.” În anul 445 î.Hr., Neemia, trăind la curtea regală din Suza, aflând de decăderea în care trăiesc repatriații, se hotărăște să plece spre a ridica din ruină „falnicul Ierusalim de altădată”, ale cărui ziduri fuseseră demolate de Nabucodonosor. Ezdra și Neemia sunt simbolul reconstrucției Ierusalimului și a poporului evreu în epoca postexilică, atât pe „dinafară”, cât și pe „dinlăuntru”. Bartolomeu Valeriu Anania, „Introducere la Cărțile Ezdra și Neemia”, în *Biblia sau Sfânta Scriptură* [versiunea Bartolomeu Valeriu Anania], p. 513.

3.2. Consolidarea comunităților evreiești în Diaspora europeană. Centrul comunitar

De la sfârșitul secolului al XIX-lea până la al Doilea Război Mondial

Viața în ghetou a contribuit la formarea unui spirit comunitar (a se înțelege mai ales „în folosul” comunității), bazat pe respect reciproc, întraajutorare și susținere (din partea celor cu posibilități), definitoriu pentru comunitățile evreiești europene, care, după emancipare, a permis conturarea unor principii de afirmare a identității „naționale”, bazate pe laitmotivul „afară din ghetou!”, ceea ce însemna *libertate*, pe toate planurile.

Intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a însemnat o perioadă prolifică pentru arhitectura evreiască cu program. Pe lângă numeroasele sinagogi, tot mai elaborate și căutând formule de exprimare cât mai „identitare”, s-au construit imobile de locuit (locuințe individuale sau colective – vile, palate/case de raport), școli, spitale, băi rituale și „centre comunitare”, prin care comunitatea și membrii ei de vază încercau să-și etaleze, dacă nu peste, atunci în egală măsură cu neevreii, bunăstarea, prestigiul și poziția socială, credința sau cultul și, nu în ultimul rând, „identitatea” „evreiască” (abordată de-acum într-o *dimensiune ideologică*).²²⁷

Neoclasicismul, stilurile istoriste, apoi stilurile 1900, Art Décou și modernismul au servit, în funcție de posibilități și împrejurări, interesele locale și necesităților comunităților de evrei, din Europa Occidentală până în Est. Fie că a fost vorba de reutilizarea și/sau adaptarea unor clădiri mai vechi, ori de construirea unora noi, atât în cazul comunităților

²²⁷ Dana Vais observă că, în general, „tema identității a fost întotdeauna mai importantă în estul decât în vestul Europei”, chiar dacă în Est, a fost concurențată adesea de *problema libertății*; și, în plus, „este [...] specific Estului faptul de a aborda tema identității la nivelul elitei și ca realitate construită ideologic”. Dana Vais, *Ficțiunile arhitecturii* (București: Paideia, 2008), p. 57.

ortodoxe, cât și al celor reformat, se observă conturarea unor formule de „centre comunitare”, e.g.: *Sinagoga Neologă sau Mare din Arad* (1828-1834, arhitect Domokos Heim, stil neoclasic, tip de sinagogă „palat”²²⁸ – sinagogă și centru comunitar), *Die liberale Synagoge in der Roonstraße din Köln* (sinagogă și centru comunitar, 1899, stil neoromantic; astăzi *Synagogen-Gemeinde Köln*), *Budapesti Zsidó Hitközség* (sediul central al *Centrului Comunitar Evreiesc din Budapesta*, sfârșitul secolului al XIX-lea, restaurat în 1927, după un proiect de Jenő Schwarcz, stil neoclasic),²²⁹ *Loja Henry Jones sau Jüdische Gemeinschaftshaus din Hamburg* (centru comunitar, 1904; 1938, arhitect Semmy Engel; din 2005 adăpostește *Hamburger Kammerspiele Theatre*), *Nová synagoga din Hradec Králové* (*Sinagoga Nouă*, sinagogă și centru comunitar în apropiere de Praga, 1904-1905, arhitect Václav Weinzettel, stil Secession cu elemente de factură orientală), *Die Neue Synagoge Otto-Müller-Straße din Görlitz* (sinagogă și centru comunitar, 1909-1911, arhitect firma Losow & Kühne, Jugendstil; reabilitată în 2008, pentru a adăposti un centru comunitar multifuncțional), *Jüdisches Nationalhaus din Cernăuți* (*Casa Evreiască*, sediul istoric al comunității evreiești, imobil tip palat, stil eclectic, 1908, arhitect T. Lewandowski), *Westendsynagoge din Frankfurt-am-Main* (sinagogă și centru comunitar, 1908-1910, arhitect Franz Roeckle, Jugendstil), *Complexul de clădiri al Comunității Ortodoxe din Budapesta* (sinagogă, școală, centru comunitar și clădire administrativă, 1911-1913, arhitecți frații Béla și Sándor Löffler, stil Secession),²³⁰ *Rīgas Ebreju kopiena* (*Centrul Comunitar Evreiesc din Riga*, 1913-1914, arhitecți Edmunds von Trompowskis și Pauls Mandelštams, imobil tip palat,

²²⁸ v., Rudolf Klein, „Fin Minkács to „Judapest”: Jews and Their Synagogues in 19th Century Hungary: Lecture” (conferință susținută la Central European University, Budapest College, Budapesta, Ungaria, 6 decembrie 2005).

²²⁹ Situată în spatele *Sinagogii Mari de pe Strada Dobány*, clădirea nu face parte din ansamblul acesteia.

²³⁰ Ansamblul de clădiri din Străzile Kazinczy și Dob din Budapesta este compus din: *Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség* (în prezent

stil Art Nouveau, cu elemente clasiciste), *Neue Synagoge Goethestraße din Offenbach am Main* (sinagogă și centru comunitar, 1913-1916, arhitecți Fritz Schwarz și Karl Wagner, stil clasicist; din 1954 funcționează ca teatru, iar din 1990 se numește *Capitol Entertainment Center*), *Sinagoga Sukat Šalom din Belgrad* (sinagogă și centru comunitar, 1924-1926, stil clasicist), fostul sediu al *Comunității sefarde din Belgrad* (1928, arhitect Samuel Sumbul, stil neobizantin; în prezent este sediul mai multor instituții și organizații evreiești, între care *Savez jevrejskih opština Srbije* – Federația Comunităților Evreiești din Serbia).

Bazate pe tradiție și pe modelul oferit de traiul în comun, formând nuclee evreiești (cu precădere în Europa de Est) sau „centre” independente (auxiliare sau nu sinagogilor, adăpostind diverse funcțiuni conexe), acestea au conturat tipologia „centrului comunitar evreiesc” european Occidental, după modelul „centrului sinagoga” american.

Cursul firesc al vieții Diasporei evreiești a fost curmat brusc în contextul celui de al Doilea Război Mondial. Aproximativ șase milioane de evrei europeni au pierit în genocidul Holocaustului, uciși cu barbarie, sistematic, din toate teritoriile ocupate de armatele naziste. După Război, în blocul sovietic, atitudinea ostilă și măsurile antievreiești au continuat până la eliberarea treptată a țărilor din centrul și estul Europei de sub dictatură.

Formarea statului Israel, în 1948, a adus o situație nouă în plan politic și social.

După Război, asistăm la noi valuri succesive de emigrații evreiești masive din Diaspora Europeană, în două direcții: spre America și spre Israel.

Refacerea comunităților decimate va începe treptat, în Europa Occidentală, abia către sfârșitul anilor 1950 (fenomen vizibil mai ales

Casa Comunității Ortodoxe din Budapesta [și Ungaria], 1911-1912, în Strada Dob) și Kazinczy utcai zsinagóga (Sinagoga Ortodoxă din Strada Kazinczy, 1912-1913).

în Germania²³¹), iar în Europa Central-estică, abia la sfârșitul anilor 1980. Primul aspect vizibil va fi preponderent redobândirea și restaurarea clădirilor evreiești confiscate sau, respectiv, avariate în timpul Războiului (locașe de cult, case de rugăciune, școli, spitale, centre comunitare) și, izolat, observăm, mai ales în țările Central-vestice (în spațiul german și spațiul francofon²³²), construirea de noi sinagogi, care va deveni, de exemplu, o realitate a cotidianului în Republica Federală Germană, unde „ștergerea” cultului mozaic avusese loc atât *de jure*, cât și *de facto*.

Astfel, cel mai evident, **în spațiul german**,²³³ arhitectura modernă a anilor 1950-1960 își spunea cuvântul, marcând simbolic *noi începuturi*: pe de o parte, vor deveni uzuale, pe lângă restaurări, și intervențiile „contemporane” asupra unor edificii istorice, marcând deschiderea unor *noi orizonturi sociale și culturale*, în pas cu idealurile lumii postbelice, iar de cealaltă, *construcțiile noi*, a căror expresivitate era o moștenire a Stilului Internațional, suprapus peste primele manifestări ale Brutalismului. Acestea erau de două tipuri: la început, s-a mizat doar pe construirea de spații de cult [*Sinagoga din Saarbrücken*

²³¹ Unde tradiția vieții comunitare avea puternice rădăcini, formate încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, prin constituirea de „*Gemeinde*” (comunități), la nivel instituțional oficial.

²³² Pentru spațiul francofon remarcăm ca exemple interesante: *Grande synagogue de la Paix din Strasbourg* (sinagogă și centru comunitar, 1954-1958, arhitect Claude Meyer-Lévy), *Sinagoga din Caen* (sinagogă și centru comunitar, 1964-1966), *Sinagoga din Vitry-le-François* (inaugurată în 1957).

²³³ Pentru o documentare mai amănunțită și pentru consultarea unei arhive de imagini despre arhitectura sinagogilor și a centrelor comunitare din Germania, *q.v.* Ulrich Knufinke, „Synagogenarchitektur in Deutschland seit 1945”, Zentralrat der Juden in Deutschland, <http://www.zentralratdjuden.de/de/topic/384.html> (accesat 4 octombrie, 2013); Zentralrat der Juden in Deutschland, „Synagogen: Liste der nach 1945 errichteten Synagogen und Betsäle in Deutschland”, <http://www.zentralratdjuden.de/de/topic/387.listenansicht.html> (accesat 4 octombrie, 2013).